

ՀԱՅ ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԿՕՄՊՕԶԻՏՈՐՆԵՐ

(20-րդ դար)

ՍՊԻՐԻԴՈՆ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

(Շարունակութիւն տե՛ս Բազմավէպ, 1926 էջ 66)

Հայ երաժշտութեան զարգացումը հիմնօրէն և լուրջ կերպով առաջ տանելու և հայ ժողովրդի երաժշտական ճաշակն ազնւացնելու և բարձրացնելու նպատակով՝ ձգտում է իրագործել կեանքի մէջ իր բրօշխուրում արծարծած լօզունգները: Այդ նպատակով նա 1911 թւականին մի կանոնադրութիւն է մշակում՝ թիֆլիսում «Երաժշտական ընկերութիւն» հիմնելու գեղեցիկ զաղափարով տուգորւած: Բայց նրա վսեմ ծրագիրը շնորհիւ մի քանի «բարի» մարդկանց մնում է թղթի վրայ: Սպիրիդոնը սակայն չի յուսահատւում: Նոր եռանդով և աննկուն տոկոնութեամբ աշխատում է նա իրագործել իր ծրագիրը, և ահա 1912 թւին թիֆլիսի հայ դպրոցների երգեցողութեան մի խումբ ուսուցիչների — Յակոբ Յովհաննէսեանի և Միքայէլ Միրզոյեանի հետ հիւրը է դնում «Թիֆլիսի հայոց երաժշտական ընկերութեան»:

Ինչ լօզունգներ է ընդգրկում ընկերութիւնը, նա իրեն կէտ — նպատակ է դնում. ա, Տարածել երաժշտական արեստը հայ ժողովրդի ամենալայն խաւերում. բ, Նպաստել հայ երաժշտութեան զարգացմանը, հասարելով հայ ժողովրդական, աշխարհիկ ու հոգեւոր երգերը և հրատարակելով հայ երաժիշտների գործերը՝ և ց, Բարոյական ու նիւթական օժանդակութիւն ցոյց տալ հայ երաժիշտներին, հեղինակներին, ուսուցիչներին և նազողներին:

Ընկերութիւնը կարողանում է իրագործել իր լօզունգները: Չնայելով պատեհ ռազմի և յեղափոխութեան մրկոստ և փոթորկալից հանգամանքներին, 1912-1921 թւականն ցոյց է տալիս գեղարեստական — երաժշտական լայն գործունէութիւն: Այսպէս՝ տալիս է մի շարք համերգներ, կազմակերպում է զիտական արշաւանք և էդիսօնի ֆօնօքրաֆով հաւաքել է տալիս Շիրակի հայ գեղջուկ երգերն ու եղանակները: Հրատարակում է գիտական — երաժշտական գրքեր — «Յունական ազգեցորթները հայ երաժշտութեան տեսականի վրայ», «Շիրակի երգերը»: Թիֆլիսում բաց է անում «Հայկական երաժշտական ձեւարան» 70 աշակերտներով, հայ ժողովրդի մէջ երաժշտութիւն տարածելու նպատակով, իսկ 1913 թւին յայտարարում է հայ երաժշտական ամենայնոք ինքնուրոյն գեղարեստական աշխատութիւնները մրցանակաբաշխութիւն: Այդպիսով մասամբ առաջ է քաշում տաղանդներին, շարժման մէջ դնում նրանց ստեղծագործական եռանդը և առաջ է բերում նրանց մէջ հայ երաժշտական մանուկ զրականութեան լաւագոյն երկեր տալու բարի նախանձ:

1. Կոմունիստական իրաւակարգում փոխում է թիֆլիսի հայ երաժշտական աշխատատեղերի Միութեան:

Ընկերութեան շունչն ու ոգին հանդիսանում է Սպ. Մելիքեանը, որ տասն-երկու տարի անընդհատ վարում է նախագահի կամ փոխ նախագահի պաշտօնը։ Այս շրջանում զբաղւում է նա երաժշտական մի այլ հրատապ հարցով և այդ առիթով գրական պայքարի մէջ մտնում երաժիշտ Միքայէլ Միրզոյեանի հետ։ Ինչպիսի հիմնական, սկզբունքային խնդիր է շոշափում Միրնոցեանը։ «ՀՈՐԻՋՈՆ»-ի 145-րդ համարում (1918) նա ժողովրդական երգը ազգային երաժշտութեան հիմք համարելով՝ առաջադրում է նրանց խնամքով զբաժնոթնի միջոցով հաւաքել և նշոյնութիամբ հրատարակել։ Այդ տեսակէտից նա գտնում է, որ Կարա Մուրզան և Կոմիտաս վարդապետ երկու մեծ սխալներ են գործել, առաջինն այն, որ հաւաքել են տակնով և երկրորդ՝ հրատարակել են քաղվածայն։

Սպ. Մելիքեանը միանգամայն միակողմանի գտնելով Միրզոյեանի հայեացքը, «ՀՈՐԻՋՈՆ»-ի N. 145-ում հերքում է նրա տեսակէտները...

«Դեռ ոչ ոք, գրում է նա, մեր երաժշտներից ժողովրդական երգին էտնօգրաֆիական տեսակէտով չէ մօտեցել. Կարա Մուրզա, Եկմալեան, Նիկողայս Տիգրանեան, Կոմիտաս, Գր. Միրզոյեան և ուրիշները, բոլորն էլ մի տեսակէտ են ունեցել՝ երգ, կենդանի երգ տալ ժողովրդի ձեռքը... Ժողովրդական երգն արդէն մի ամբողջութիւն ներկայացնող երաժշտական երկ է. իրաւունք ունի անկասօրէն պարբեր ինչպէս որ ստեղծւել է, առանց մի որևէ սիմֆոնիայի կամ կանդապայի կտորը դառնալու պատճին արժանանալու։

Ժողովրդական երգը միայն նիւթ չէ, իր անկախ գոյութեան իրաւունքն էլ ունի Գերմանացին, ֆրանսացին, ռուսն իրենց ժողովրդական երգերն ունին և իրենց օպերաների ու սիմֆօնիաների կողքին՝ ժամանակ են գտնում տարիկան առ նւազը մի քանի անգամ հմայելու. միթէ՞ մենք, որ միայն մի ժողովրդական երգ ունենք, չպիտի նրա գոյութեան անկասօթիւնը յարգենք և թյուր տանք որ հայ երաժիշտը նորագոյն պատշաճ ձևերով մեզ ներկայացնէ այն։ Վերջապէս, տեսե՛քք երաժշտութեան պատմութեանը. միթէ՞ բանասէրներն են իրենց ֆօնօգրաֆիկոնով ազգային երաժշտութիւն ստեղծել, միթէ՞ Գլինկան, Վեբերը և Գրիկը իրենց մեծ գործը կատարելիս՝ ֆօնօգրաֆիկոն ունէին ձեռքի տակ, կամ այդ ձևի բանասիրական աշխատութիւններ էին հիմք կազմում նրանց գեղարւեստական երկերի։

Բանասէրն օգնում է ազգային երաժշտութեան յառաջ գալուն, քայց երէք ինքը չէ ստեղծում. նա հաւաքում է բոլոր պատահած երգերը՝ ի հարկէ ֆօնօգրաֆիկ. հաւաքածը դասաւորում, որով կլասիֆիկացիայի է ենթարկում, աշխատում է քացատրել նրանց յառաջ գալու պայմանները, նրանց թափառելու ուղին, նրանց ազդեցութիւնները և այլն, հարցեր, որոնք զուտ բանասիրական են։ Այդ ժողովածուներից օգտւում է արդէն ստեղծագործող երաժիշտը. նրա համար էլ այնքան նշանակութիւն չունին բանասէրի նկատած խոշորացոյցի նրբութիւնները. նրա առաջնորդն իր ճաշակն է. և նա օգտւում է իր ցանկացածի համաձայն իրրե անկախ երգ հրատարակելով կամ իրեն նիւթ վերցնելով իր մէծ երկերի համար։

Չլիոթիկը ուրեմն այդ երկուսը, եթէ մի Կարա-Մուրզա և Կոմիտաս իրենցից առաջ քահասէրի կազմած ժողովածուներ չեն ունեցել, այլ ամեն ինչ իրենք են արել, ուրեմն մենք պարտուոր ենք կրկնադի շնորհակալ լինել նրանցից ։

Կօմպօզիտորի յօշուածի մեծագոյն մասն առաջ բերինք, որպէս զի աւելի բնորոշ կերպով պարզւին նրա տեսակէտներն այն հիմնական խնդրի մասին, որ ամենաանբոտ կերպով ջաղկապւած է հայ ժողովրդական երգի հետ։

IV. Սպ. Միլիքեանի երաժշտական-գրական գործունէութիւնը

Սպ. Մելիքեանի բնորոշ առանձնայատկութիւններից մէկն էլ նրա երաժշտական-գրական լուրջ ուսումնասիրութիւնների մէջ է կայանում։ Տասներկու տարի շարունակ նա երաժշտական թէմաներով աշխատակցել է Թիֆլիսի օրաթերթերին

և ամսագրերին: Այդ ուղղութեամբ թողել է նա մի քանի արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ, որոնք մեր աղքատիկ երաժշտական գրականութեան և պատմութեան համար խիստ արժէքաւոր են: Այստեղ առաջ բերենք նրանց պատկերը:

Ա. — Տպագրութեանը

1. «Երաժշտութեան զարգացման խնդիրը սկզբունքային» Դա 39 էջից բաղկացած մի փոքրիկ պրակ է, որի մէջ նա փաստօրէն պարզում է այն բոլոր հանգամանքները, թէ հայ երաժիշտն ինչպէս և ինչ ուղիով պէտք է գործէ, որ մեզանում կարողանայ եւրոպական երաժշտութեան արեւաստը պատմաստել արեւելեան երաժշտութեան վրայ: Դպրոցական և հասարակական տեսակէտից շոշափում է, թէ ինչպէս պէտք է մեր ժողովուրդը երաժշտական կրթութիւն ու ճաշակ ստանայ: Առաջին անգամ լոյս է տեսել 1909 թւին թիֆլիսի «ՆՈՐ - ԴՊՐՈՑ» ամսագրի 5-6 N. ում, ապա առանձին գրքուկով:

2. «Դասագիրք երգեցողութեան» Ա. և Բ. տարի: Նպատակն է ժողովրդական և օտար մանկական - պատանեկան երգերի միջոցով սովորեցնել նոթագրութեան արեւաստը (սօփէէֆօ): Առաջին գիրքը պարունակում է քսան հատ միաձայն, իսկ երկրորդը՝ տասն և ութ միաձայն և երկձայն հայ ժողովրդական, ազգային և եւրոպական երգեր: Գրքույն տպագրւած է թիֆլիսում 1912 թւին:

3. «Յունական աղբեցողութեանը» նայ երաժշտութեան տեսականի վրայ» Ա. հատոր: Դա հայկական հին խաղերի և եկեղեցական զամմաների մասին նւիրւած ինքնուրոյն գիտական մի ուսումնասիրութիւն է: Այնտեղ կօմպոզիտօրն իրեն նպատակ է դրել ուսումնասիրութեամբ ցոյց տալ յունական երաժշտութեան մեծ ազդեցութիւնը մեր հին երաժշտութեան տեսականի, գրութեան սխառնիների (խաղեր, ձայնանշաններ) ու զամմանների վրայ և յունական երաժշտութեան միջոցով պարզարանել հայ երաժշտութեան այն մութ ու կնճռոտ հարցերը, որոնց պատճառով հայ երաժշտութեան պատմութիւնն անյայտութեան և անորոշութեան մէջ է փոխւում: Գրքերը նւիրւած է գրերի գիտի 1500 և տպագրութեան 400 - ամեակին: Տպագրւած է 1914 թականին թիֆլիսում:

Գրքերին Լևոնեանը «ՄՇԱԿ» - ի (1916) N. 32 - ում գրքի համառօտ բովանդակութեան հետ ծանօթացնելուց յետոյ տալիս է հետեւեալ բնորոշումը...

Նիւթը լինելով զուտ մասնագիտական, մենք չենք մոռնելու աշխատութեան ներքին մասերի քննութեան մէջ: Մենք միայն կասէինք, որ... հայ երաժշտութեան պատմութեան մութ կէտերի լուսաբանութեանը նւիրւած ամեն մի լուրջ աշխատութիւն արժանի է խրախուսանքի, ինչ եզրակացութեան էլ նրանք եկած լինեն՝ թեր կամ դեմ - այդ տեսակէտից Պ. Ս. Մելիքեան միանգամայն բարեխիղճ է և անկեղծ իր եզրակացութիւնների մէջ, որքան էլ որ այդ եզրակացութիւնները մենք չհամարենք վերջնական:

4. «Երաժշտութեան պատմութիւնը» (Թարգ. Գեորգ.) Ռիիտարդ Ֆրաշի, պատկերազարդ ձեռնարկ: Յուսցնում է իր մէջ արեւելեան և արեւմտեան երաժշտութեան պատմութիւնը, սկզբնական շրջանից մինչև մեր օրերը: Գրքի արժէքաւոր մասն է կազմում հայ երաժշտութեան պատմութեան նիւթի յաւելումը: Դա խոսացումն է հայ երաժշտութեան պատմութեան, որ կարելի է ասել մեզանում ամենատաաջին փորձն է: Գիրքը տպագրւած է թիֆլիս 1916 թւին:

Բ. Անտիպները:

5. «Յոսմական ազդեցութիւնը հայ երաժշտութեան տեսականի վրայ» Բ. հատոր, Համեմատութեան մէջ է դնում Բիւզանդական եկեղեցական երաժշտութիւնը հայ եկեղեցական երաժշտութեան հետ, նմանութիւնները և զանազանութիւնների տեսակէտից:

6. «Եկմարեանի տեղն ու դերը հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ»: Դա տաղանդաւոր արեւեստագէտի մասին պատրաստած միակ լուրջ ուսումնասիրութիւնն է:

7. «Մարդկեպոնը հայ հոգևոր երգերի»: Հոգևոր երգերի ժողովածու է:

8. «Հայ հոգևոր երաժշտութիւն»: Դա հայ երաժշտութեան ամենաաչքի ընկնող և ինքնուրոյնութիւն ունեցող երաժշտական երկերի ժողովածու է, զբաղւած է երոպական նոթաներով: Ազգագրական ուսումնասիրութեան նմի կարող է ծառայել թէ՛ հայ նոթաները չի ճանաչող և թէ՛ օտար գիտնականները համար:

9. «Ազգագրական ժողովածու» հատոր Բ: Ընդգրկում է իր մէջ տաճկահայ ժողովրդական զբաղանդութիւններէ 200 երգ:

VI. Սպ. Մելիքեանի երաժշտական ստեղծագործութիւնները

Իրբևս ստեղծագործող Սպ. Մելիքեանը պերճախօս է և տաղանդաւոր: Նա թողել է տասնեակ երաժշտական կտորներ, որոնք արդիւնք են արեւեստագէտի տաղանդի և գեղարեւեստական երաժշտութեան լուրջ ստեղծագործութեան: Նրանց մէջ զոյանում է հայ ժողովրդի հոգեբանութեան բազմազան վայրկեանները, և հնչում հայ երաժշտութիւնը հարուստ ներդաշնակ գունաւորութիւններով և քնքոյշ ու արտայայտիչ խաղերով:

Նրա ստեղծագործութիւններից մինչև օրս տպագրւած են, դժբախտաբար, միայն երկու կտոր. 1. «Ձմեռն ահագ» (խօսք Ա. Իսահակեանի), ինքնուրոյն ու մանա հայկական ոճով և 2. «Որբիկի երգը» (ժողովրդական), ներդաշնակած սօլօ և դաշնամուրի համար, Հրատարակւած են Գարեգին Լևոնեանի «ԳԵՂԱՐԵՍ»-ի մէջ: Անգնահատելի է նրա «Շիրակի երգերը». Դա էտնօգրաֆիկ աշխատանք է. խառնում է իր մէջ Շիրակի 12 գիւղերից ֆօնօգրաֆով հաւաքւած 152 ժողովրդական երգեր. ունի առաջաբան հայ ժողովրդական երգերի մասին: Տպագրել է 1917 թւին «Թիֆլիսի հայոց երաժշտական ընկերութիւնը» և այդ ցուցահանդէսն եղել է նոյն ընկերութեան:

Անտիպները

1. «Ախրամար» (խօսք՝ Յով. Թումանեանի), երաժշտական լէգէնդա, զբաղւած է խառն մեծ խմբի և սիմֆոնիկ օրկէստրի համար:

2. «Ծիրանի ծառ» (մշակութիւն համանուն ժողովրդական երգի), սիմֆոնիկ օրկէստրի և բարիտոն սօլօի համար:

3. «Հետիւն» («An die Entferten», խօսք Գէօթէից), սօլօ դաշնամուրի նւագակցութեամբ:

4. «Ժողովրդական երգեր» 1. «Լուսնակը սարի տակին», 2. «Թըխ - Կոնդա», 3. «Ես սարէն կու գայի», 4. «Փարուն ա, ձուն ա արեւ», 5. «Ամպել ա»,

6. «Բիւրիւր», 7. «Իրերանի ծառ», 8. «Սարէն եկաւ», 9. «Քեզէր, ցօլէր», և ուրիշներ գրած են խմբական և սօլօ երգեցողութեան համար:

5. Էսկիզներ, եկեղեցական թէմայով, մօտ տասը կտոր, խմբի համար:

6. «Էսկիզներ», ժողովրդական մօտիւններից, դաշնամուրի համար:

Այժմ անցնենք այն հիմնական հարցերին, որ տեւ ենք արեւստագէտին:

VII — Ի՞նչ հանգամանք է նետել Ձեզ երաժշտական աշխարհը:

== «Մինչև կոմիտասի արտասահմանից գալը, թէև ճիմարանում արդէն երգեցողութեան մէջ առաջնակարգ ոյժերից մէկն էի համարուում և Մայր — Տանարում իբրև խմբավար հանդէս գալիս, բայց մտադրութիւնս է եղել պատմարան դառնալ: Կոմիտասի գալով և նրա երաժշտական գործունէութեամբ սակայն իմ իդէան բուլղովին փոխւեց և երաժշտութեան սէրը, որ իմ մէջ մինչև այդ ժամանակ բնագլխաբար միայն ապրում էր, կոմիտասի ազդեցութեամբ յետ մղւեց բոլոր միւս մտադրութիւններս և իդէֆիքս դարձաւ այն միտքը, որ ես այսպէս թէ այնպէս կոչւած եմ երաժշտական ասպարիզում աշխատելու, որի հետ կապւած էր նաև Ռուսաստանում կամ արտասահմանում երաժշտութեան մէջ կատարելագործւելու պահանջը»:

— Ինչպէս էք մօտենում հայ ժողովրդական երգին և տահստարակ ինչ է Ձեր հայեացքը հայ երաժշտութեան զարգացման խնդրի մասին:

== «Մեր երաժշտական կուլտուրայի հիմքը հայ ժողովրդական երգը պէտք է լինի: Կար մի ժամանակ, որ նրա մասին զաղափար չունէին, երբ որ այդ ժողովրդական կոչւածներից և ոչ մի երգ հրապարակւում չկար և մարդիկ այն կարծիքն էին, որ հայերն ինքնուրոյն երգ չունին: Դժբախտաբար մեր վերածնունդի ժամանակ երաժշտական տեսակէտից այն անպատրաստ մթնոլորտում ասպարէզ գալով՝ հայ երաժշտութեան էւօլյուցիայի համար անմիջականօրէն զարգացման մի ֆակտոր չի դարձաւ: Եւ մեր այդ շրջանի երաժիշտները փոխառութեան ճանապարհը բռնելով՝ յատուկ ընդունեցին ազգային և «սահմանադրութեան» երգերի մի շարք, որոնց, ըստ միմի մասին, միայն բառերն էր հայկական: Այդ դրութիւնը կը շարունակւէր երկար, եթէ Քրիստափոր Կարա — Մուրզան և կոմիտաս ժողովրդական երգը չհանէին գիւղական մոխրի փողու տակից և չի բարձրացնէին համեմատաբար էստրադայի բարձրութեան: Այդ ուղղութեամբ աշխատանքներ կատարեցին և նրանց յաջորդները և ահա կարճ ժամանակամիջոցում ստեղծւեց ժողովրդական երգերի մի գրականութիւն, որը հալածեց վերոյիշեալ ազգային կոչւած օտար երգերը և ինքը սկսեց իշխել թէ՛ դպրոցում և թէ՛ կեանքում, իբրև միակ աշխարհիկ հայ երաժշտութիւն:

Սկզբնական շրջանում բաւականանում էին նրա միայն պարզ ներդաշնակութեամբ, խմբի և սօլօի համար, իսկ այժմ ներկայ պայմաններում երբ մեր կեանքն այնքան բարձրացել է, երբ մեր հոգեկան պահանջներն այդ քնքոյշ ու նուրբ փողերիկ մեղօքներով չեն կարող բաւարարւել, այդ նոյն ժողովրդական երգերը դառնալու են հիմք մեր նոր ստեղծագործութիւնների, որոնք ստեղծուած կը լինեն այժման մեր հոգեբանական կացութեամբ և մեր անհատական եռով: Ժողովրդական երգը դժբախտաբար դեռ չէ և հաւաքւած, միայն վարագոյրի մի ծայրն է բացւած և մենք մեր ժողովրդական երգի ամբողջ դէմքը, լրութեամբ չենք կարողանում պատկերացնել: Հաւաքւած մի քանի հարիւր երգերը դեռ քիչ բան են ասում նրա ամբողջական հարստութիւնների մասին: Խուրաքանչիւրն մի նոր ժո.

դովրդական երգի հաւաքումն ու արձանագրումը նշանակում է մեր ապագայ ինքնուրոյն երաժշտութեան շէնքի մի քարն աւելացնել, Սևր տեսակէտից հիշէ մինչև այժմ վերջին տաճկական խժոժութիւնների օրով և կովկասեան արիւնհեղութիւնն, ների պատճառով մեր ազգութեան կիսից աւելին ոչնչացաւ և իր անհետ կորստեան մատնեց նաև ժողովրդական երգերի այն զանձերը, որ իր կրծքի մէջ էր պահում, այնու ամենայնիւ եղած շրջաններն էլ մեզ հազդին նիւթ կտան երգերի այդպիսի մեծահատոր ժողովածուներ կազմելու և նպաստելու մեր ապագայ երաժշտական տաճարի կառուցմանը, որը պատկերացնում եմ ես իրբև մի սինթէս արեւելքի ջերմ ու ջինջ արեւի և արեւմուտքի բնթշովենների արեւստի»:

VIII. — Դերը

Սպ. Մելիքեանը հայ երաժշտութեան լաւագոյն և ամենալատասակաւոր կօմպօզիտօրներէց մէկն է:

Բոլոր հոգով նւիրած իր սիրած արեւստին, զարմանալի տոկունութեամբ և անխորտակելի կամքով ծառայում է նա մինչև օրս հայ երաժշտութեան,

իր համերգներով նա շատ դեր է խաղացել հասարակական կեանքում: Ունենալով կազմակերպողի տաղանդ՝ նա 80—120 հոգուց բաղկացած խմբով Թիֆլիսի և Հայաստանի զանազան քաղաքներում կազմակերպել է մի շարք զեղարեստական համերգներ և ապրեցրել հանրութեան ժողովրդական երգերի և ստեղծագործող մեծ երաժիշտների շնչով: Այդպիսով նա նպաստել է ժողովրդի երաժշտական — էսթէտիքական ճաշակի զարգացմանը:

Նրա ընդողջ արժանիքներից մէկն էլ երաժշտական գրականութեան ուսումնասիրութեան մէջ է: Սևր տեսակէտից նա հայ երաժիշտների մէջ ամենատաղանդաւորն է և իրբև այդպիսին զարգացրել է հայ երաժշտական ազգատիկ գրականութիւնը և դրել իր բարձրութեան վրայ:

Իսկ նրա երաժշտական արժէքը հասկնալու համար պիտի սրբել ժողովրդական երգը, հայ գիւղը, գլխաւորապէս Շիրակի կանանչ սարերն ու ձորերը, հայ լէզէնդաները և բնութիւնը — ահա՛ այն ժամանակ դուք կզգաք նրա «Նյիրսանի ծառը», «Թրխ — կոնդան», «Քիւլէր», «Լուսնակը սարի տակին», «Ախթամարը» և այն ամենը՝ ինչ որ ժողովրդական է և զեղեցիկ:

Առհասարակ իր արեւստով և տէխնիկայով փորձում է նա լուծել արեւելքի ժողովրդի փիլիսոփայութեան պօքայէջները: Փիլիսոփայէջ հայ ժողովրդի ոգին ու շունչը, նրա հոգեբանութիւնը, նրա էսթէտիքական ըմբռնումները, նրա արտայայտութեան տարբեր արամագրութիւնների մօտիւնները — ուղարկութիւնը, արցունքը, վիշտը, կատակը և այլ հոգեբանական երեւոյթները — արտացոլում են նրա ստեղծագործութիւնների մէջ: Սևր բոլորն այտայայտել է նա եւրոպական երաժշտութեան և տէխնիկայի ներութիւններով:

Նա արդէն գրաւել է իր աստիճանական զարգացման, կատարելագործութեան ինքնուրոյն, առանձնայատուկ ուղին և օրէց օր անում է նշանակալից նաւաճումներ:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ